

Kaplan

EEN OPLAAIENDE DISCUSSIE

In het aprilnummer van *Geografie* besprak Virginie Mamadouh het werk van de Amerikaanse journalist/publicist Robert D. Kaplan naar aanleiding van zijn *Revenge of Geography*. Zij liet als academisch politiek geografe weinig heel van Kaplans oeuvre. In mei betoogden Trudy Elsenaar en Theo Hoebink dat zijn werk, mits goed ingebed in het onderwijs, wel degelijk bruikbaar is. We besluiten de discussie met een reactie van Gertjan Dijkink.

Gertjan Dijkink

Geografie en Planologie, Faculteit der Maatschappij- en Gedragwetenschappen, Universiteit van Amsterdam

Er bestaan eigenlijk geen 'grote geopolitieke verhalen' die de toets van de wetenschappelijke kritiek hebben doorstaan. Kritische politiek geografen hanteren al tientallen jaren een soort lakmoesproef die luidt: als een geopolitieke theorie opmerkelijk dienstbaar is aan een specifiek nationaal belang, is de wetenschappelijke status in het geding. Dat gold voor Mackinder

met zijn *Geographical Pivot of History*, een concept dat getekend was door angst voor het uiteenvallen van het Britse *empire*. Het gold voor de Duitse *Geopolitik* met zijn relativisering van bestaande staatsgrenzen in Midden-Europa. En het lijkt ook van toepassing op Kaplan, wiens aandacht voor het Aziatische *rimland* vooral recente Amerikaanse bemoeienissen weerspiegelt. Een onderzoeker heeft overigens het volste recht om met wetenschappelijk gefundeerde argumenten de belangen van een bepaalde staat te dienen. Maar het omgekeerde – belangen tot uitgangspunt nemen bij het bedenken van een theorie – is natuurlijk uit den boze. Degene die zulke theorieën debiteert, is zich trouwens vaak van geen kwaad bewust. Hij of zij weet zich juist gesteund door een zeker publiek succes dat gemakkelijk als teken van juistheid van het eigen denkkader kan worden opgevat.

Het succes van Kaplans werk heeft, denk ik, niet in de eerste plaats te maken met een potentieel nut voor het Amerikaanse buitenlandse beleid. Het speelt ook in op de diepe behoefte aan een groot verhaal in het tijdperk van globalisering met zijn verwarrende internationale ontwikkelingen na het wegvallen van de vertrouwde wereldorde van een Koude Oorlog en een stagnerende 'derde' wereld. Juist de totale onbekendheid van geopolitici als Mackinder fascineert intellectuelen wanneer ze geconfronteerd worden met een wereldomspannende visie die al meer dan honderd jaar geleden is geformuleerd. Kenmerkend is een totaal onkritische bespreking van *The Revenge of Geography* in *The New York Review of Books* (21 februari 2013), een blad dat een naam heeft op te houden als het gaat om standpunten die ingaan tegen de dominante Amerikaanse politieke mening (zoals rond de Irakoorlog). De recensent, Malise Ruthven, die veel over de islam schrijft, staat uitvoerig stil bij de theorie van Mackinder (met een kaart in kleur) maar heeft totaal geen oog voor passages waar Kaplan de mist in gaat, zelfs niet bij Ruthvens eigen specialisme, de islam.

Volgens de (gedateerde) bronnen waarop Kaplan zich baseert, moet het ontstaan van de islam verklaard worden uit de opkomende handelsbetrekkingen op het Arabisch schiereiland. Dit schiep een behoefte aan waarden van betrouwbaarheid in het intermenselijk verkeer. Een geloof waarin eerlijkheid en het nakomen van

MACKINDERS WERELDKAART (1904)

Mackinder beschreef in *The Geographical Pivot of History* (1904) zijn politieke Heartland-theorie. Groot-Brittannië heerste destijds over de zeeën. Dankzij de stoomtrein werd het transport over land steeds sneller en zouden continentale landen volgens Mackinder meer politieke macht krijgen. Hij zag het Euraziatisch continent als *heartland*, met Oost-Europa in het centrum. Hij pleitte onder andere voor een buffer tussen Duitsland en Rusland. Mackinders ideeën vonden een gewillig oor bij Amerikaanse politici tijdens de Koude Oorlog. Kaplan op zijn beurt schetst hoe de VS de macht verliezen aan het Aziatische *rimland*. Dit zou Amerikaans ingrijpen in de regio rechtvaardigen.

BRON: THE GEOGRAPHICAL PIVOT OF HISTORY, GEOGRAPHICAL JOURNAL 23, NO. 4 (APRIL 1904): 435.

FOTO: KLUU/WIKIMEDIA

Amerikaans legermaterieel tijdens een parade in Taiwan. Generaal Douglas MacArthur noemde Taiwan een 'onzinkbaar vliegdekschip'. China voelt zich via deze en andere militaire uitvalsbases omsingeld door de Verenigde Staten.

beloften heilig zijn, moest daarin voorzien. Deze theorie is al in 1987 weerlegd door Patricia Crone (met onder andere geografische argumenten). Een alternatieve verklaring van Crone is de opkomst in de 6^e eeuw van de twee grote rijken, het Byzantijnse en het Perzische rijk van de Sassaniden. Deze rijken met hun monotheïstische religies (christendom en zoroastrisme) vormden een bedreiging voor de versplinterde Arabische stammen, die zochten naar iets wat hen kon verenigen maar ook ideologisch opwoog tegen de cultuur van de vijand. De vele tribale goden moesten vervangen worden door een zelfde sterke religie met één God en één profeet.

Zo werd de islam uit geopolitieke nood geboren, aldus Crone. Kaplan hoeft zo'n theorie wat mij betreft niet zonder meer te accepteren, maar het simpelweg negeren van alternatieve (en vaak latere) inzichten is een hardnekkige kwaal in zijn werk. Virginie Mamadouh gaat uitvoerig in op deze kwaal (*Geografie*, april 2013) en ik kan me alleen maar aansluiten bij de strekking van haar artikel.

KLEINE GEOPOLITIEKE VERHALEN

Dit laat onverlet dat Kaplan ook kleine verhalen vertelt die een aantrekkingskracht op een groot lezerspubliek uitoefenen en die, wat hier van belang is, juist een geografische zienswijze zouden demonstreren. Het zijn deze aspecten die Trudy Elsenaar en Theo Hoebink ertoe hebben bewogen zijn werk toch te verdedigen als bron voor het aardrijkskundeonderwijs (*Geografie* mei 2013). Dat nut voor het onderwijs heeft een anekdotische kant met de vele waarnemingen in het veld van Kaplan als reisjournalist, vooral in

Monsoon, maar ook een inzichtgevende kant alsof je plotseling een bril krijgt opgezet waardoor de wereld er anders gaat uitzien. Als die bril 'geografie' of 'geopolitiek' heet, is er zeker reden daar in het aardrijkskundeonderwijs aandacht aan te besteden. Het zou dan moeten gaan om iets dat tussen het anekdotische en de grote verhalen in zit, iets dat toepasbaar is op allerlei situaties in de wereld zonder in ongefundeerde generalisaties te vervallen. Dit vereist wel wat meer explicitering dan in de lesmodule die de auteurs in hun artikel presenteren, maar een aanknopingspunt voor dat inzicht kan men ook daarin terugvinden.

De lesmodule benadrukt dat landen in (Zuid-)Oost-Azië op grond van hun locatie en territoriale capaciteit verschillende geopolitieke visies hebben die bestaande en komende conflicten kunnen verklaren.

Zo wordt de hang van China naar territoriale soevereiniteit over eilanden in de Zuid-Chinese Zee begrijpelijker als je inzielt dat deze gebieden een militaire uitvalsbasis vormen voor de Verenigde Staten, de *Angstgegner* (vijand is hier minder op zijn plaats) van China. Kaplan citeert de Amerikaanse generaal Douglas MacArthur, die Taiwan een 'onzinkbaar vliegdekschip'

Kaplan speelt in op de behoefte aan een groot verhaal in een tijdperk van verwarrende internationale ontwikkelingen

FOTO: WENCHAMAGNET

De Pakistaans-Afghaanse grens in de North-West Frontier Province (Khyber-Pakhtunkwa) lijkt samen te hangen met de geomorfologie (bergen als grens), maar is een voormalige Britse constructie (de 'Durandlijn'). Hij is omstreken bij de regeringen van beide landen, maar ze laten hem om strategische redenen bestaan.

heeft genoemd. Het gevoel van omsingeling dat hieruit voortvloeit bij China is een potentieel gevaarlijke geopolitieke visie, ook al omdat de veroorzaker, de Verenigde Staten, heel andere gevoelens heeft bij de strategische situatie dan degene die bedreigd wordt. Zo was er in de tijd van de Koude Oorlog veel begrip in het Westen voor de Amerikaanse verontrusting over Russische raketten op Cuba (1961). Maar de in Europa en Turkije geïnstalleerde en op de Sovjet-Unie gerichte raketten vond men heel normaal. Inzicht in de geopolitieke visies (een kernbegrip in de stroming van de *critical geopolitics*) van de ander is dus een bril die de wereld er anders laat uitzien.

GEOGRAFISCH INCOHERENTE STATEN

Een tweede inzicht waarmee Kaplan werkt – 'worstelt' is misschien een beter woord – is gebrek aan geografische coherentie (of logica) van landen. De ene keer suggereert hij dat dit puur samenhangt met geomorfologische kenmerken (bergen als natuurlijke grens) maar elders blijkt dat hij daar een wat complexere en veel meer politiek-historische en etnogeografische betekenis aan geeft. De Amerikaanse misvatting over de strijd tegen de Taliban als een

ADVERTENTIE

Van meester tot master: een investering in jezelf die je op voorsprong zet!

Fontys biedt de **masteropleidingen**:

- Master of Education
- Master Special Educational Needs (SEN)
- Master Leren en Innoveren

Wel kennis vergroten maar geen tijd voor een volledige opleiding?

Volg vrijblijvend **korte cursussen** van de opleiding Master of Education bij Fontys Lerarenopleiding Tilburg.

Fontys Lerarenopleiding Tilburg is verkozen tot nr. 1 in de Keuzegids Masters 2013 voor de opleidingen:

- Master of Education Biologie
- Master of Education Nederlands
- Master of Education Levensbeschouwing

'Met mijn filmpjes op YouTube probeer ik leerlingen te helpen.'

Thomas Kaptein, afgestudeerd in 2012 Master Algemene Economie

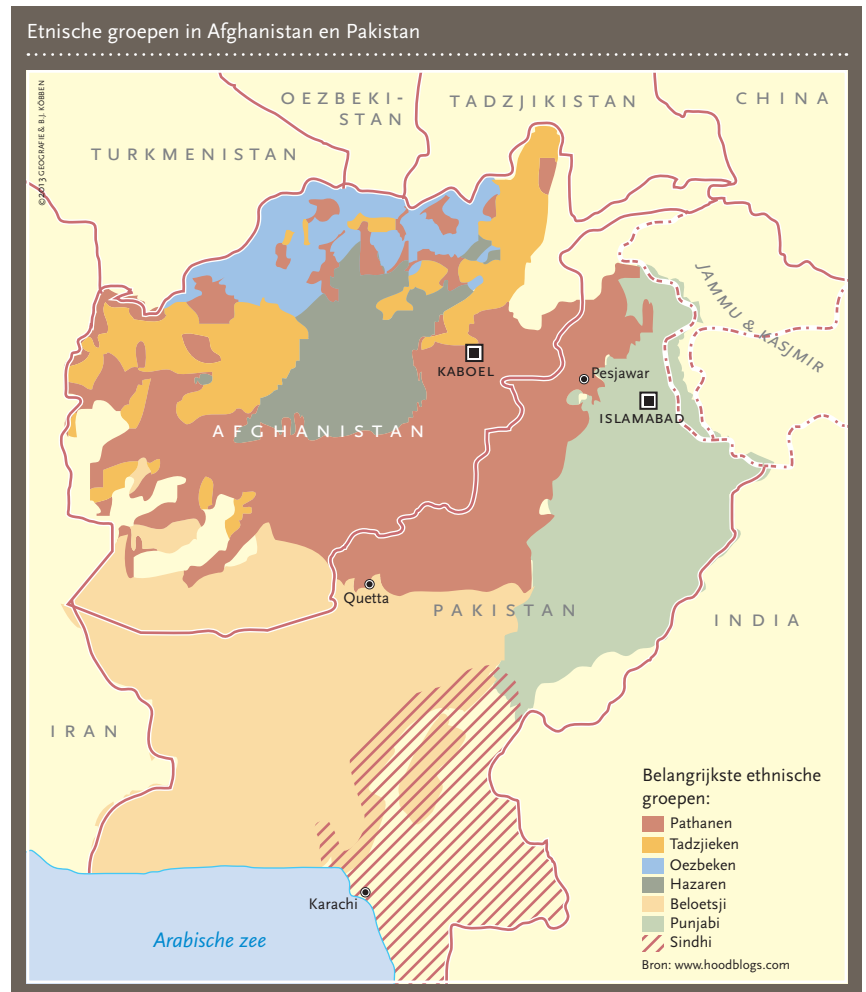
DENK GROTER

simpele kwestie van Pakistan en Afghanistan inschakelen in de Amerikaanse strategie, ligt zelfs ten grondslag aan Kaplans bekering tot de geopolitiek. Deze landen zijn namelijk niet geografisch coherent in die zin dat ze niet als gesloten eenheden tegenover een buitenwereld staan. De auteur begint met zijn reiservaring: 'al die keren dat ik de Pakistaans-Afghaanse grens overstak, heb ik dat nooit op legale wijze gedaan (...) Duizenden etnische Pathanen (Pashtun) passeren wekelijks de officiële grenspost zonder geldige identiteitspapieren'. Aan beide zijden van de grens woont dan ook dezelfde etnische groep, maar daarmee is de staatsgrens nog niet fictief. Een staatkundige identiteit kan domineren over etnische continuïteit, zoals op veel plaatsen in de wereld het geval is. De grens in de North-West Frontier Province (Khyber-Pakhtunkwa) is dan ook niet zozeer open omdat de lokale bevolking ieder staatsgezag hier saboteert, maar omdat dit past in de geopolitieke strategie van Pakistan of in ieder geval in die van bepaalde geleidingen van het overheidsapparaat, zoals de geheime dienst ISI.

Als voormalige Britse constructie (de 'Durandlijn') is de grens omstreden bij de regeringen van beide landen. Het was ook niet gemakkelijk met het chaotische Afghanistan tot een overeenkomst te komen over het verloop van de grens, benadrukt Kaplan in *Monsoon*. Maar andere auteurs zoals Ahmed Rashid (*Descent into Chaos*) hebben duidelijk gemaakt dat Pakistan dat kennelijk ook niet wilde. Het heeft geen legitimering van de grens gezocht toen de internationale gemeenschap zich met Afghanistan bemoeide direct na het verdwijnen van de Sovjet-troepen uit Afghanistan in 1989. Een ander bewijs van de opzettelijke strategie geen 'coherente' territoriale staat te vormen, is de onwil van Pakistan om een eind te maken aan het regime van rechteloosheid in de *Federally Administered Tribal Areas* (FATA), dat nog dateert uit de tijd van het Britse bestuur. Deze politiek – toen en nu bedoeld om de centrale regering mogelijkheden tot direct ingrijpen te geven in het grensgebied – vervreemdt de lokale bevolking eerder van de Pakistaanse staatkundige eenheid dan omgekeerd. Het strategische doel van deze beslissingen, het continueren van de Pakistaanse invloed tot in Centraal-Azië, komt bij Kaplan wel uit de verf, al raakt het soms wat ondergesneeuwd in bijna poëtische retoriek over 'millennia van heen en weer schuivende grenzen van Indo-islamitische en Indo-Perzische rijken'. Meer concreet wordt het als Kaplan ingaat op de verdeeldheid van Pakistan in etnische regio's: Punjabi, Sindhi, Beloetsji en Pathanen. Al die grensoverschrijdende etnische identiteiten en het permanente gevoel van een nationale bestaanscrisis die ze oproepen, hebben Pakistaanse regimes ertoe aangezet het beginsel van staatssoevereiniteit te negeren. Door politieke invloed uit te oefenen op samenlevingen in de buurlanden, en zich daarbij zelfs te liëren met terroristen, hoopt men het eigen geopolitieke gewicht te verhogen.

KAPLANS BOODSCHAP

Het begrip van politiek-geografische incoherentie (eventueel gelieerd aan het verschijnsel falende staten) is op deze manier uitgelegd zeker bruikbaar in het onderwijs. Een ander begrip dat Kaplan expliciet noemt, is het steeds grotere belang van 'toegang'

dat, typerend voor het informatietijdperk, in de plaats is gekomen van (territoriaal) 'bezit'. Voor zover we de typering kolonialisme nog zouden willen gebruiken, houdt die praktijk zich in ieder geval verre van militaire bezetting of situaties die dat zouden kunnen uitlokken. De geopolitieke manifestatie daarvan is de enorm toegenomen strategische betekenis van de Indische Oceaan, waar stromen gerelateerd aan Chinese belangen in Afrika, Amerikaanse afhankelijkheid van olie uit het Midden-Oosten, Indiase handelsbetrekkingen en terroristische netwerken elkaar ontmoeten. De door geografen als Peter Taylor en John Agnew al langer signaleerde noodzaak om de wereldkaart minder te benaderen als een mozaïek van staten en meer als een kaart van stromen wordt hier wel heel concreet en dramatisch geïllustreerd.

Al levert de literatuur van Kaplan geopolitiek inzicht (op het niveau van de kleine verhalen), dit is meestal niet geformuleerd op een manier die direct een betrouwbare transfer naar andere situaties of toekomstige ontwikkelingen in de wereld mogelijk maakt. Enige creativiteit van de lezer gepaard aan extra literatuurkennis is onontbeerlijk. Dat geldt ook voor het relatief toegankelijke *Monsoon*, waarin de anekdotes prettig leesvoer bieden, maar de boodschap minder evident is. Voor het onderwijs is hier niet simpelweg een nieuwe en handzame bron van informatie over Azië beschikbaar gekomen die je even uit de kast trekt, maar de discussies die deze teksten uitlokken, zullen de kwaliteit van het geografieonderwijs zeker ten goede komen. •